

ONBEHAGEN

MELD JE AAN VOOR ONZE NIEUWSBRIEF

Zo blijf je op de hoogte van de nieuwste boeken van Ambo|Anthos uitgevers en ontvang je leuke extra's, zoals prijsvragen, exclusieve aanbiedingen en leesfragmenten. Ook word je geïnformeerd over onze lezingen, signeersessies en over andere interessante bijeenkomsten die wij geregeld organiseren.

Aanmelden kan via www.amboanthos.nl/nieuwsbrief

Bas Heijne

ONBEHAGEN

NIEUW LICHT

op de **beschaafde mens**

Ambo|Anthos

Amsterdam

ISBN 978 90 263 3543 3

© 2016 Bas Heijne

Fragmenten uit Sigmund Freud, *Das Unbehagen in der Kultur*
(*Het onbehagen in de cultuur*), Nederlandse vertaling Gerda
Mathot, Dick Bergsma en Henk Bouman, met toestemming
van uitgeverij Boom opgenomen

Omslagontwerp Marry van Baar

Omslagillustratie © Untitled, 2006 (oil on card),
Ben McLaughlin (Contemporary Artist) / Private Collection /
Wilson Stephens Fine Art, London / Bridgeman Images

Verspreiding voor België:
Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Inhoud

VOORAF

Nieuw Licht 7

DE VRAAG

Hoe reëel is onze lust nog? 9

HET ESSAY

Onbehagen 13

HET FRAGMENT

Sigmund Freud

Het lustprincipe 75

DE DENKERS 87

DE BEDENKERS VAN NIEUW LICHT 89

WOORD VAN DANK 91

GERAADPLEEGDE LITERATUUR 93

VOORAF

Nieuw Licht

Het publieke debat is met de komst van de sociale media ingrijpend veranderd. En of het nu gaat om *#jesuischarlie*, *#zwartepiet*, *#bedbadbrood* of *#bonusgraaiers*, het wordt er meestal niet genuanceerder op. De vertwittering van het debat was voor ons de belangrijkste drijfveer voor NIEUW LICHT, een filosofische pamfletreeks waarin de eeuwenoude denktraditie wordt gecombineerd met het nieuwe denken van onze tijd.

Als uitgangspunt voor ieder pamflet leggen we een hedendaagse denker een vraag voor die in een klassiek geworden tekst aan de orde werd gesteld, door een andere denker, in een andere tijd, en binnen een andere politieke en maatschappelijke context. Zo zouden we met Simone de Beauvoir (1908-1986) en haar *Tweede Sekse* in het achterhoofd de vraag kunnen stellen hoe vandaag de dag ‘de vrouw wordt gemaakt’, we kunnen de opvattingen over

politiek en oorlog van Carl von Clausewitz (1780-1831) herbezien in een tijd van vredesmissies, terreur en cyberwars, of ons afvragen wat Johan Huizinga (1872-1945) gezegd zou hebben over doping, matchfixing en het monopolie van de FIFA.

De onderwerpen van NIEUW LICHT zijn evenzeer ingegeven door het maatschappelijk belang als door onze eigen persoonlijke preoccupaties. Het liefst zouden we ze allemaal zelf behandelen, maar niet alleen kun je niet alles zelf doen, ook zijn anderen er door hun ervaring, kennis, sekse of afkomst soms veel beter in. Meerstemmigheid is zodoende de motor van deze filosofische pamfletreeks.

Voor u ligt de eerste editie. Dat die u moge verheffen!

Frank Meester en Coen Simon

Hoe reëel is onze lust nog?

Beste Bas,

Sigmund Freud meende dat binnen ons ‘psychisch gebeuren’ twee krachten actief zijn: het lustprincipe en het realiteitsprincipe. Terwijl het lustprincipe ertoe aanzet onze behoefte onmiddellijk te bevredigen, remt het realiteitsprincipe deze behoefte juist af door om te kijken naar de bestaande sociale praktijk – we voelen ons seksueel aangetrokken tot een ander, maar we zeggen: wat zit je haar leuk.

Inmiddels verschilt het maatschappelijk leven behoorlijk van dat uit de tijd van Freud, en lijkt de vraag gelegitimeerd of de bestaande sociale praktijk niet veel eerder een ondersteuning is geworden van het lustprincipe. Niet alleen binnen de markt, maar ook binnen tal van andere domeinen zoals onderwijs en politiek, wordt het geluk van de mens juist geïdentificeerd met de bevrediging van be-

hoeften van het individu. Behoeften die vaak als persoonlijk en authentiek gelden. Als we weten wat het volk wil, dan ‘gaan we dat regelen’. Een populisme dat misschien evenveel consumentisme is en andersom.

Nieuwe technologieën stellen ons in staat om het marktonderzoek, de politieke peilingen of kijkcijfermetingen steeds preciezer af te stemmen op het gedrag van de calculerende burger. Behoeften worden sneller, frequenter en preciezer gekwantificeerd en verbeteringen gericht op de bevrediging van die behoeften eenvoudiger doorgevoerd. Digitale media spelen daarbij een belangrijke rol. Om maar wat te noemen: winkelen doe je op schoot en wanneer het je schikt. Tinder en andere apps of websites maken het mogelijk vrijwel onmiddellijk seksuele driften te bevredigen, en Netflix of Spotify bedienen ieder moment van de dag de behoefte aan entertainment en tijdverdrijf. Via Twitter, Instagram en Facebook kan die ontevredenheid ook nog eens onmiddellijk worden gekanaliseerd in het publieke domein van de gelijkgestemden.

Terwijl cultuur in de opvatting van Freud mogelijk wordt gemaakt door een wisselwerking tussen het lust- en het realiteitsprincipe, lijkt cultuur nu zoals gezegd vooral het lustprincipe te faciliteren. Zijn we daarmee realiteitszin verloren, of is de realiteit zo veranderd dat we het realiteitsprin-

cipe moeten herbezien of zelfs opgeven?

Beste Bas, zou jij met deze tekst van Freud in het achterhoofd onze beschaving op de sofa willen leggen om zo een nieuw licht te werpen op de economie van de lust?

HET ESSAY

ONBEHAGEN

Voor Peter

De waarheid achter dit alles, die men liever verloochent, is dat de mens geen zachtaardig wezen is dat liefde nodig heeft en zich hoogstens weet te verdedigen als het wordt aangevallen; in zijn driftleven is hij juist begiftigd met een enorme dosis agressie. Bijgevolg is zijn naaste voor hem niet alleen een potentiële helper en seksueel object, maar ook iemand die hem ertoe verleidt zijn agressie op hem uit te leven, zonder vergoeding te profiteren van zijn werkkraft, hem zonder zijn instemming seksueel te gebruiken, zich van zijn bezittingen meester te maken, hem te vernederen, pijn te doen, te martelen en te doden.

– Sigmund Freud, *Het onbehagen in de cultuur*

1

Op 7 januari 2015 stond ik in een Parijse boekhandel de op die dag verschenen nieuwe roman van Michel Houellebecq af te rekenen, toen ik een bericht op mijn telefoon voelde binnenkomen.

Op mijn scherm stond: *Charlie Hebdo!*

Even dacht ik dat de vriend die het stuurde me wilde attenderen op een bijzonder grappige of provocerende cover van het beruchte satirische blad. Al snel volgden sms'jes van anderen. Daarna verscheen het nieuws van de krantensites op mijn scherm.

Omdat ik me niet zo ver van de redactie van *Charlie Hebdo* bevond, besloot ik ernaartoe te lopen, ik wist eigenlijk niet goed waarom. Op de boulevard waar de redactie in een zijstraatje was gevestigd, niet ver van Place de la Bastille, hing een vreemd verstilde sfeer. Het was zo'n twee uur nadat de bloedige aanslag op de redactie had plaats-

gevonden. Er was politie. Het straatje waar de redactie zich bevond was afgesloten met linten. Hier en daar stonden tv-journalisten met een microfoon in hun hand te wachten tot de camera zou gaan lopen. Maar er klonken nauwelijks geluiden. Er was weinig publiek. Verderop liepen mensen met boodschappentassen, alsof er niks gebeurd was.

Het nieuws leek nog niet doorgedrongen. Er was alleen het naakte feit, maar het was nog niet ingedaald, er was nog niets geduid. De daders waren voortvluchtig. Hier was niets meer. Het was alsof ik in een vacuüm stond, daar op die winterse boulevard. Er was iets ontzagwekkends gebeurd, maar het had nog geen betekenis gekregen.

In de dagen, weken, maanden daarna liep dat vacuüm vol met woorden, duizenden, miljoenen woorden, en evenveel beelden. *Je suis Charlie* werd eerst een geuzenleus, toen een alomtegenwoordige slogan en vervolgens een *meme*, een cultureel stopwoordje, onderwerp van ironie en parodie. Al die woorden en beelden gaven betekenis – en vlakten die toen onvermijdelijk weer af.

Maar dat eigenaardige gevoel die middag is me bijgebleven – de gewaarwording dat ik tegenover iets stond dat ik niet kon bevatten, iets rauws en elementairs, dat zich heel even onttrok aan al mijn redelijke verklaringen en beschouwingen. De

slachtpartij die zich daar had afgespeeld liet zich een paar uur lang niet inpassen in mijn werkelijkheid.

2

Inmiddels, vele aanslagen verder, na duizenden beelden van ontzielde lichamen, verwrongen ledematen en afgehakte hoofden, voorbij analyses, oproepen, aanklachten, overpeinzingen en verklaringen, is de herinnering aan dat gevoel vervaagd. En ik heb er zelf ook passende woorden voor gevonden. De aanslagen in Parijs bevestigden bij mij een in de loop der jaren langzaam gegroeide gewaarwording, namelijk dat het wereldbeeld waarmee ik opgroeide op een fundamentele manier achterhaald is. En niet alleen het wereldbeeld – ook mijn beeld van de *mens*.

Eenieder wordt grotendeels gevormd door zijn omgeving, door een cultuur. Kort geschetst kun je zeggen dat ik volwassen werd in een tijd van vertrouwen en verwachtingen – verwachtingen over groei en gelijkheid, een almaar rationelere ordening van de wereld, geïnspireerd door de ideeën van de Verlichting, zoals die na de Tweede Wereldoorlog in West-Europa hun beslag kregen.

De mens, zo luidde de verwachting, zou zich